

УДК 159.922.27:316.663

Інженер Пінчук О.В.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЙ СТОРОННІХ ОСІБ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

Ключові слова: залізниці, рухомий склад, невиробничий травматизм, віктимність, ризикована поведінка, профілактика.

Залізничний, так саме, як і автомобільний, водний чи авіаційний транспорт, є джерелом підвищеної небезпеки, адже повністю виключити можливість виникнення аварій та травмувань громадян і самих залізничників поки що не вдається. Безпека громадян на залізниці забезпечується складним комплексом заходів, які, окрім технічних засобів та діючих нормативних актів і інструкцій, що зменшують вірогідність виникнення небезпечних ситуацій, включають також інформаційні матеріали, спрямовані на пропаганду Правил безпечної поведінки громадян на об'єктах залізничного транспорту.

За даними Департаменту охорони праці та промислової безпеки ПАТ «Укрзалізниця» (лист ЦБТ №10/11 від 17.01.2018) впродовж 12 місяців 2017 року на підприємствах залізничного транспорту України (на станціях, перегонах, територіях підприємств) внаслідок наїзду залізничного рухомого складу, падіння з нього або інших видів впливу отримали травми різного ступеню важкості 586 сторонніх залізничному транспорту осіб, у тому числі 378 із смертельним наслідком, з них 42 людини уражено електрострумом, в тому числі 17 - смертельно. За аналогічний період 2016 року було травмовано 600 осіб, з них 380 – травмовано смертельно, з яких 39 уражено струмом, в тому числі 16 – смертельно. За 12 місяців 2017 року на залізницях

України було травмовано 27 дітей віком до 16 років, у тому числі 9 – травмовано смертельно, з них 10 уражено електрострумом. За аналогічний період 2016 року було травмовано 30 дітей віком до 16 років, у тому числі 15 – травмовано смертельно, з них 14 уражено електрострумом. За такої статистики маємо трагічні втрати людських життів, матеріальні збитки, погіршення екологічного стану довкілля через наслідки можливих аварій тощо.

Наведене міркування свідчать про необхідність комплексного наукового підходу до вирішення проблеми підвищення безпеки на залізничному транспорті, на підставі аналізу чинників надзвичайних подій та розробки організаційно-правових, інженерно-технічних і інформаційно-психологічних заходів протидії ризикам, зокрема тим, які спричинені необережною та ризикованою поведінкою на транспорті самих громадян.

Останнім часом поширюється кількість травм людей що знаходилися під час руху залізничного рухомого складу на його зовнішньому огороженні. Зрозуміло, що дах вагона під контактною мережею у 25 тис. вольт або зовнішні деталі вагона чи локомотива непризначені для подорожі і смертельно небезпечні для тих хто намагається їхати тримаючись за них. При цьому знаходяться відчайдухи, яким подобається гра зі смертю¹.

Щоб запобігти трагічним наслідкам, необхідно з'ясувати психологічні передумови таких вчинків. Хто ці «екстремали» і чого вони хочуть? Які потреби задовольняються цією ризикованою поведінкою на межі, буквально в прямому значенні цього слова, – на огорожі моста, краю хмарочосу або скелі, даху вагона на високій швидкості? Можливо їм не вистачає визнання й вони прагнуть слави? Про це свідчить розміщені ними в соціальних мережах фото і відео, з ілюстрацією дій які вимагають спеціальних зусиль і наражають на додатковий ризик.

¹В літературі зустрічаються досить дивні словотворення для визначення цього заняття: «зачепіпінг» (катання на причепі), «трейнхопер» (мандри на вантажних вагонах), «буфери» (любителі вилазити на дахи висоток, а подеколи й вагонів, що рухаються), «трейсери» (подолання перешкод).

Ця сумна статистика фіксується як невиробничий травматизм та оприлюднюється прес-службами залізниці, МВС та ДСНС України. Майже кожен випадок, особливо з дитиною чи підлітком, набуває широкого розголосу – потрапляє до електронних та друкованих видань, у телевізійні новини. Аналогічна ситуація існує й стосовно самогубств неповнолітніх. При цьому фахівці сперечаються, чи не є поширення відповідної інформації своєрідною рекламою девіації, тобто поведінці особистості, яка не відповідає соціокультурній нормі?

Щоб попередити травмування дітей та підлітків, залізничники кожні півроку проводять місячники профілактики, під час яких намагаються привернути увагу населення до означеного явища, проводять відповідні заняття у навчальних закладах, розташованих поблизу залізниці, публікують інформаційні й просвітницькі матеріали у ЗМІ. Наочна агітація розміщується на станціях та вокзалах, лунають оголошення, однак це, на жаль, мало зупиняє екстремальне налаштовану молодь.

Як відомо, підлітковий вік – перехідний від дитинства до дорослості, сповнений внутрішніх протиріч, особистих та міжособистісних конфліктів. Педагоги, психологи, а також залізничники та правоохоронці, яким доводиться мати справу із девіантами, добре знають, що особливо схильні до ризику саме підлітки та молодь. За дослідженням Г.А. Цуккермана [1], бажання гострих відчуттів зростає з 9 до 14 років, а після 20 років знижується. Відчуваючи себе дорослим, підліток прагне незалежності, намагається довести свою самостійність, відокремитися від дорослих й якось проявити свою унікальність. Під час такої перебудови свідомості підлітка, вважає українських психолог С.О. Гаркавець [2], він стає схильним до віктимності та інших девіацій – заради «авторитету» серед однолітків, самоствердження чи дослідницького експерименту.

Поняття віктимності, як підвищеної вірогідності особи стати жертвою злочину завдяки своїм певним індивідуальним особливостям, вивчалось радянськими кримінологами, зокрема Л. В. Франком [3]. Концепція віктимності не популярна серед зарубіжних науковців, адже такий підхід вважається формою попереднього звинувачення жертви, дії

чи бездіяльність якої не розглядаються в контексті активності інших людей. На відміну від випадкових жертв злочинних нападів, терористичних атак, техногенних катастроф тощо – «зачепери» демонструють винахідливість та докладають неабияких зусиль створюючи небезпечні та потенційно аварійні ситуації, не зважаючи на спроби унеможливити подібні ексцеси.

Японський фахівець-віктимолог К. Міядзава [4] розподіляв віктимність за двома типами: загальну віктимність, що залежить від соціальних та гендерних факторів і спеціальну віктимність, що проявляється в установках, атрибутіях та інших психологічних характеристиках особи. У поєднанні проявів цих двох типів віктимності посилюється.

Психологічні екстраполяції, в будь-якому випадку, лінійно або нелінійно визначають поріг віктимогенної уразливості особи. Ключовим є те, наскільки особа дорожить своїм життям, може оцінити ризики і чи спроможна вона захистити себе від небезпеки.

Зауважимо також, що за В.А. Туляковим [5] віктимність проявляється у двох формах:

- евентуальній (від латинського *eventus* – потенційний), яка включає в себе вірогідність або можливість за деяких обставин чи в якійсь ситуації стати жертвою злочину;
- децидивній (від латинського *decido* – рішення) – дієва віктимність або віктимність в дії, яка включає в себе прийняття рішення, віктимну дію та девіації, що слугують каталізатором злочину [6].

Лакреєва А.В. і Варуха Л.В. [7] у своїх дослідженнях визначили, що показники схильності підлітків до ризику, зокрема, «пошук гострих відчуттів», «неможливість витримати одноманітність», «неадаптивне прагнення до труднощів» взаємопов'язані з різними видами і проявами девіантної поведінки: схильність до агресії, насильства, до адиктивної поведінки, схильність до самопошкодження та саморуйнування, до зниження вольового контролю своїх емоційних реакцій. Окремі молоді люди не цінують своє життя і здоров'я, страждають від нудьги, не розуміють сенсу звичайної розміреної поведінки, дехто боїться старості й мріє померти молодим. Український психолог С. Яковенко щодо цього писав, що парадоксальність існування людини полягає у тому, що вона цінує життя дорого, але часто втрачає його безглуздо [8].

Цікаві дані містить американська статистика, наведена кримінологом Іншаковим С.М., за якою найбільш віктимним виявився вік від 16 до 19 років та чоловіча стать: з 1000 американців жертвами злочинних посягань стає 91 юнак. А загалом із однієї тисячі янки раз в рік стають жертвами злочинів 105 осіб, при цьому чоловіки в 2,5 рази частіше піддаються нападу. Особи старшого віку значно рідше потрапляють до статистики жертв злочинів: у віковій групі понад 65 років з тисячі осіб жертвами стають тільки четверо. Вікова група до 35 років також не є найбільш криміногенною: з 1000 громадян жертвами насильства стають 35 осіб [9].

Рівень життя знаходиться в нелінійній залежності з віктимністю. Більш віктимні особи з низьким доходом. Менш віктимним виявився середній клас. Проте віктимність зростає разом із зростанням рівня прибутків – більш фінансово забезпеченим особам не вдається знизити високий рівень віктимності, незважаючи на значущі запобіжні заходи [9].

Питання ставлення до ризику неможливо розглядати окремо від нашого світогляду, тема екстремалів представлена у суспільстві досить парадоксально та суперечливе. З точки зору нарративної психології, у суспільстві можна виділити три основних дискурси щодо таких соціально небезпечних дій, досить різних за змістом: нормативно-педагогічний (джерелом якого є правоохоронці, залізниця та педагогічна спільнота); психологічний та психотерапевтичний (психологічне професійне товариство) та романтичний погляд на ризик самих екстремалів і частини суспільства.

Стає зрозумілим, що такі різні нарративи повинні слугувати різним цілям. Позиція залізниці та поліції спирається на норми моралі та громадську користь; психологи прагнуть більш глибокого зрозуміти мотивацію екстремалів та досягти вирішення особистісних проблем шляхом зцілення, а також більшої цілісності та усвідомлення. Педагоги та батьки, яким доводиться мати справу із означеною проблемою на практиці, прагнуть отримати дієві важелі впливу на ситуацію, які мають базуватися на глибокому розумінні цього явища.

Найбільш парадоксальним є екстремальний нарратив із елементами романтики, досить популярний у частини підлітків, однак не лише в них. Навіть з аналізу структури

нашої мови, порівнюючи кількісно та якісно синоніми до слів «ризикованість» та «обережність», стає ясно, що наша цікавість та підспудне захоплення на боці першого. До слова «ризикованість» ми без особливих труднощів підібрали більше десяти яскравих синонімів: хоробрість, відвага, мужність, завзятість, безстрашність, відчайдушність, зухвалість, нахабство, божевілля, дерзновенність, рішучість. Синонімів до слова «обережність» виявилось набагато менше і вони здаються якимись нудними і сірими, майже ідентичні за змістом: обачність, обачливість, оглядність, осторога.

Тема ризику та відчайдушної сміливості одна з найулюбленіших у багатьох поетів та письменників. Нерідко у творах йдеться про ризик з метою щось довести собі або іншим. Згадаємо поета Володимира Висоцького, основними героями творчості якого були альпіністи, моряки, льотчики, спортсмени, військові, а війна, бійки, боротьба проти системи, проти несправедливості, незалежність, спроможність на вчинок, навіть на самогубство є основною тематикою його творів:

«Так оставьте ненужные споры,
Я себе уже всё доказал,
Лучше гор могут быть только горы
На которых ещё не бывал,
На которых ещё не бывал».

Екстремали також улюблені герої сучасної реклами. У роликах з мільйонною аудиторією використовується відеоряд, який фактично дає приклад ризикованої поведінки. Намагаючись охопити молодіжну аудиторію знімається відео де герой піднімається на висотні конструкції, щоб освідчитися в коханні, подорожує на даху поїзду, «танцює», виконуючи гімнастичні трюки на тросах, під дахом хмарочосу. Вихід такого ролику дає сплеск статистики підліткового травматизму. Однак в суспільстві поки що немає обмежень для креативу ЗМІ, що провокує підлітків на соціально небезпечні дії.

В якості прикладу такої дії наводимо фрагмент запиту до в.о. Голови Правління ПАТ «Укрзалізниця» від одного з українських ЗМІ щодо надання дозволу на зйомки креативної телепрограми з елементами ризикованої поведінки учасників на даху вагону при його русі (рис. 1).

Що діяти у ситуації, що склалася? Наразі ми маємо деякі засоби та інструменти пропаганди безпечної поведінки дітей та підлітків на залізниці: місячники профілактики, інформаційні повідомлення, взаємодія із зацікавленими ЗМІ, іншими відповідальними особами та організаціями: правоохоронцями, педагогами, громадськими організаціями, що

опікуються правами дітей та молоді. Однак питання щодо психологічної складової методик навчання дітей та молоді технікам збереження власного життя на залізниці вимагає доопрацювання.

Телеканал починає зйомки нового сезону проекту про схуднення та здоровий спосіб життя. Просимо Вас посприяти в проведенні зйомки котра буде проходити 6 чи 8 серпня, в зйомках планує задіяти 16 вагонів та 1 локомотив.

Згідно сценарного плану пари учасників по черзі повинні пересуватися з останнього вагону до голови потягу. У кожній парі є сходи, за допомогою яких вони переходять з одного вагона на інший, ставлячи сходи між прольотами. Учасники будуть переходити з вагона на вагон тільки тоді, коли напарник тримає сходи, оскільки потяг знаходиться в постійному русі.

Зйомка буде проходити під наглядом атестованих спеціалістів у сфері страхування та технічної безпеки.

Рис. 1 – Фрагмент звернення до ПАТ «Укрзалізниця» щодо сприяння проведення телевізійних зйомок на даху вагонів поїзду що рухається

При цьому не можна говорити про недостатню ефективність профілактичної роботи з безпеки на залізниці, адже по-перше, будь-яке порівняння буде доволі некоректним; по-друге – під час занять до свідомості школяра доводиться поняття безпечної – небезпечної поведінки, що повинно сприяти переносу локусу контролю на суб'єкта дії, тобто на нього самого. Під локусом контролю (екстернальним чи інтернальним за Дж. Роттеру) розуміється особистісна характеристика, пов'язана зі здатністю людини відповідати за власну поведінку [10].

Висновки.

З позиції психології у навчальному процесі з дітьми та підлітками, на наш погляд, потрібно працювати за кількома напрямками:

- формування відповідальності за власну поведінку та безпеку;
- введення у свідомість дітей та підлітків поняття віктимності та побудова їх внутрішньої позиції щодо віктимних рішень, ситуацій та дій;
- напрацювання навичок спротиву деструктивним груповим впливам;
- формування у дітей та підлітків під час навчання та профілактичних бесід навичок критичного мислення та осмисленого сприйняття деструктивних посилів ЗМІ щодо віктимних ситуацій та дій (скажи: «Ні та спитай навіщо?»).

Стан безпеки в суспільстві та на залізничному транспорті залежить не лише від діючих правил, інструкцій, наявності технічних засобів безпеки і контролю, але й від більш системних чинників, таких як рівень життя населення та усвідомлення його цінності, соціальна політика держави у сфері соціальної безпеки та, не в останню чергу, від ставлення

суспільства до екстремальних і ризикованих розваг, зокрема позиції ЗМІ.

Література

1. Цукерман Г.А. Психология саморазвития: задача для психологов и их педагогов – М.: Интерпракс, 1995. – 228 с.
2. Гарькавец С.О. Психология підліткової віктимності / С.О. Гарькавец. – Луганськ : Ноулідж, 2013. – 175 с.
3. Франк Л.В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии / Л.В. Франк. - Душанбе: Ирфон, 1977. - 240 с.
4. Уэда К. Преступность и криминология в Современной Японии // Пер. с япон. под ред. Н.Ф.Кузнецовой і В.Н.Еремина: ст. / К. Уэда. - М.: Прогресс, 1989. - С. 64-65.
5. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) : монография / В.А. Туляков. – Одесса : Юрид. л-ра, 2000. – 336 с.
6. Бестужев-Лада И.В. Нормативное социальное прогнозирование: возможные пути реализации целей общества / И.В. Бестужев-Лада.- М.: Наука, 1987.– 11 с.
7. Лакреева А.В. Склонность к риску как фактор девиантного поведения подростков [Электронный ресурс] / А.В. Лакреева, Л.В. Варуха // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 24. – С. 141–146. – Режим доступа: <http://e-koncept.ru/2016/56427.htm>.
8. Яковенко С.І. Психология суїцидальної поведінки: діагностика, корекція, профілактика : зб. наук. пр. / С.І. Яковенко. – К. : Київ. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України, 2000. - 200 с.
9. Иншаков С.М. Зарубежная криминология [учебн. пособие] / С.М. Иншаков. — М. : Изд. группа Инфра-М-Норма, 1997. — 374 с.
10. Rotter J.B. Social learning and clinical psychology / J.B. Rotter. — New York: Prentice-Hall, 1954.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Пінчук Олена Валентинівна,

головний фахівець Департаменту інформаційної політики та зв'язків з громадськістю ПАТ «Укрзалізниця».

Вул. Тверська, 7, м. Київ, 03680, Україна.

Тел.: +38 044 465 21 72; +38 099 932 15 01.

E-mail: Elenegalat@gmail.com.